

Nizami Gəncəvinin "Məxzənül-Əsrar" Məsnəvisinə Cavab - Hacı Kirmaninin "Rövzətül-Ənvar" Əsəri

Nizâmî-i Gencevî'nin "Maḥzenü'l-Esrâr" Mesnevisine
Cevap - Hâcû-yi Kirmânî'nin "Ravzätü'l-Envâr" Eseri
Respond To Nizami Ganjavi's Poem "Makhzanul-Asrar"
-"Rovzatul-Anvar" Work Of Khaju Kirmani

Zahra Allahverdiyeva

Department of Philological,
Azerbaijan National Academy of
Sciences Institute of Literature in
the Name of Nizami Ganjavi, Bakü,
Azerbaijan

XÜLASƏ

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərləri Şərq-İslam ədəbiyyatı tarixi və nəzəri fikrinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, orta əsrlər boyunca dünya mədəniyyətinə mövzu, fəlsəfi fikir, bədii yaradıcılıq metodları və yeni, mükəmməl poeziya qaydalarının inteqrasiya olunmasına geniş imkanlar açmışdır.

İran şairi Xacu Kirmaninin (XIV) "Rövzətül-ənvâr" (Nurlar bağçası) əsəri Nizami Gəncəvinin ilk poeması "Məxzənül-əsrar"a cavab olaraq yazılmışdır, lakin şair məzmun və forma baxımından Nizami ənənəsini izləsə də, onu özünəməxsus novatorluqla işləmiş, məqalət və novellaları fərqli olan orijinal bir sənət nümunəsi yaratmışdır.

Xacu Kirmaninin "Rövzətül-ənvâr" poemasında ilk məqalətdən diqqəti cəlb edən mühüm məsələ şairin öz sələfi kimi ilahi qüdrətdən yaranan söz və onun gözəlliyinə, insan cəmiyyətində roluna verdiyi qiymətdir. Əsərin "Sözün həqiqiliyi və onun yüksəkliyi bəyanı" adlanan birinci məqalətini sadəcə ədəbi təsir, bədii faydalanma kimi qəbul etmək mümkün deyildir.

Məqalətdə Xacunun söz haqqında fikir və vəsfləri öz orijinallığı ilə diqqəti cəlb edir. Eləcə də, məqalətə aid olan ilk hekayə "Hindistandan Fars diyarına səfər edən Tutinin əhvalatı" məzmunu və maraqlı süjeti ilə orijinal işlənmişdir.

"Rövzətül-ənvâr" əsərinin məzmun və ideyası üzərində aparılan tədqiqat əsasında belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, "Xəmsə" ənənəsi üzrə Nizami poemalarına cavab olaraq yazılmış əsərlərdə oxşar motivlərin tipoloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı, müxtəlif tarixi dövrlərdə mövzuya yeni motivlərin əlavə olunması və süjet xəttinin genişlənməsi müşahidə olunur.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, "Məxzənül-əsrar", cavab, Xacu Kirmani, "Rövzətül-ənvâr".

ÖZ

Doğu-İslam edebiyatının tarixi və teorik düşüncəsinin önəmli bir bileşeni olan dahi Azərbaycanlı şair Nizâmî-i Gencevî'nin əsərləri, Orta Çağ boyunca dünya kultüründə edebi temaların, fəlsəfi fikirlərin, sanatsal yaradıcılıq üsullərinin və yeni, mükəmməl şiir kurallarının şiirə entegrasiyası üçün geniş fərsətlər açtı.

İranlı şair Hâcû-yi Kirmânî (XIV) "Ravzätü'l-envâr" (Işıqlı Bahçe) adlı əsəri, Nizâmî-i Gencevî'nin ilk şiiri "Maḥzenü'l-esrâr"a cavab olaraq yazılmışdır, lakin şair məzmun və forma baxımından Nizami ənənəsini izləsə də, onu özünəməxsus novatorluqla işləmiş, məqalət və novellaları fərqli olan orijinal bir sənət nümunəsi yaratmışdır.

Hâcû-yi Kirmânî'nin "Ravzätü'l-envâr" şiirində ilk məkaldən itibaren diqqəti çəkən önəmli bir konu da ilahi qüdrətdən gələn kəlimənin, gözəlliyinin və insan toplumundakı rolünün təqdir edilməsidir. Eserin "Sözün Həqiqətinin Bildirisi və Böyüklüyünün beyanı" adlı birinci məqaləsi, sadəcə ədəbi təsir və sanatsal fayda olaraq qəbul ediləmez.

Yazıda Hâcû'nun kəlimə ilə ilgili fikirləri və açıqlamaları özününlüyü ilə diqqət çəkir. Ayrıca "Hindistan'dan İran'a səyahət edən Tutinin hikayəsi" məqaləsi ilə əlaqəli ilk hekayə, içeriği və ilginç olay örgüsü ilə orijinal olaraq təqdim edilmişdir.

"Ravzätü'l-envâr" adlı əsərin muhtəvası və fikri üzərində aparılan araşdırmalardan nəticə olaraq, Nizâmî'nin "Hamse" gələcəndəki şiirlərinə cavab olaraq yazılan əsərlərdə, tipoloji xüsusiyyətlərinin yanı sıra bu sonuca varmaq mümkündür: benzer motiflər, temaya yeni motiflər eklenmiş və olay örgüsü fərqli tarixi dövrlərdə genişləndirilmişdir.

Anahtar kelimələr: Nizâmî-i Gencevî, "Maḥzenü'l-esrâr", cavab, Hâcû-yi Kirmânî, "Ravzätü'l-envâr"

Geliş Tarihi/Received: 27.07.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 27.03.2023

Yayın Tarihi/Publication Date: 31.03.2023

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Zahra ALLAHVERDIYEVA

E-posta: zahra.allahverdiyeva@mail.ru

Cite this article: Allahverdiyeva Z. (2023).

Respond to Nizami Ganjavi's poem

"mahzanul-asrar" - "rovzatul-anvar" work

of Khaju Kirmani. *A Journal of Iranology*

Studies, 18(1), 53-56.

ABSTRACT

The works of the great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi, being an important part of the history and theoretical thought of Eastern Islamic literature, had been opening wide opportunities for the integration of themes, philosophical thought, artistic methods and new, perfect rules of poetry into world culture during the Middle Ages.

Iranian poet Khaju Kirmani's (XIV) writing "Rovzatul-anvar" (Garden of Lights) was composed in response to Nizami Ganjavi's first poem "Makhzanul-asrar", but in spite of this fact, the poet was working on it with his own innovation, creating unique articles and short stories following terms of content and form of the Nizami's heritage.

An important point that attracts attention from the first article in Khaju Kirmani's poem "Rovzatul-anvar" is that how the poet value the word and its beauty, its role in human society, which came from the divine power as his predecessor. The first article of the work, entitled "The authenticity of the word and the declaration of its greatness", can be taken not only as a literary influence and an artistic benefit.

In the article, Khaju's thoughts and descriptions of the word attract attention with their originality. Also, the first story of the article was originally developed with the content and interesting story of "The story of Tutin, who was travelling from India to Persia".

Based on the research on the content and idea of "Rovzatul-Anvar" it can be observed new motifs and expanding of the story line in addition to the typological features of similar motifs in the works written in response to Nizami's poems on the "Khamasa" tradition.

Anahtar Kelimeler: Nizami Ganjavi, "Makhzanul-asrar", respond, Khaju Kirmani, "Rovzatul-anvar"

Giriş

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əsərləri Şərq-İslam ədəbiyyatı tarixi və nəzəri fikrinin mühüm tərkib hissəsi olmaqla, orta əsrlər boyunca dünya mədəniyyətinə mövzu, fəlsəfi fikir, bədii yaradıcılıq metodları və yeni, mükəmməl poeziya qaydalarının inteqrasiya olunmasına geniş imkanlar açmışdır. Nizami "Xəmsə" sinin orijinalının, yəni 5 məsnəvi əsərinin əhatə etdiyi mövzu və ideyaların, süjet xəttinin izlənməsi – şairin yaradıcılığına xas mühüm elementlərin qorunması vacib sayılsa da, uzun sürən tarixi-ədəbi proseslər şəraitində epik janr mütəmadi şəkildə inkişaf etdirilmişdir.

"Xəmsə" mövzu və süjetlərinin təsir dairəsi ətrafında əhəmiyyətli tədqiqatlar aparmış Azərbaycan alimi Qəzənfər Əliyev yazırdı: "Cavaba xüsusən Nizamının "Xəmsə"sinin birinci hissəsi olan "Sirlər xəzinəsi" poemasının ənənələrini davam etdirən məsnəvilər arasında tez-tez rast gəlinir, bildiyiniz kimi, burada vahid süjet xətti yoxdur. Cavab olaraq - Əmir Xosrov Dəhləvinin "Mətləül-ənvər", Xacu Kirmaninin "Rövzətül-ənvər", Caminin "Töhfətül-əhrar", Heydər Xarəzminin "Məxzənül-əsarar", Nəvainin "Heyrətül-əbrar" və başqa əsərləri göstərmək olar." (Əliyev,1985:s.11)

Əsas hissə

Xacu Kirmaninin "Rövzətül-ənvər" (Nurlar bağçası) əsəri Nizami Gəncəvinin ilk poeması "Məxzənül-əsrar"a cavab olaraq yazılmış və bu əsər Xacunun "Xəmsə" yaradıcılığında "Humay və Humayun" və "Gül və Novruz" məsnəvilərindən sonra üçüncü halqanı təşkil edir.

Xacu Kirmani bu poemanı 1342-ci (hicri-743) ildə yazmışdır. Əsər 2040 beytdən ibarətdir. Xacu poemanın mövzu, ideya, strukturunu vəzn ölçüsünü Nizami əsərinin şeir ölçüsünə uyğun quraraq, əruzun səri bəhrini saxlamışdır. İran alimi Səid Nəfisinin qeyd etdiyi kimi, şair əsərin səbki baxımından Nizamının məsnəvi yaradıcılığından uzaq düşməmiş və Nizami görüşlərinin təsiri altında olduğunu özü də etiraf etmişdir. (Nəfisi:1307,s.19)

"Məxzənül-əsrar"a cavab olaraq yazılmış bu əsərdə şair məzmun və forma baxımından Nizami ənənəsini izləsə də, onu özünəməxsus novatorluqla işləmiş, məqalət və novellaları mütənasib və orijinal olan bir əsər yaratmışdır. İran tədqiqatçısı Zəbihulla Səfanın da təsdiq etdiyi kimi, Xacu əsərləri qətiyyənlə Nizami dastanlarının təkrarı deyildir. (Səfa:1972,s.901)

Xacu Kirmani bu əsərini Nizami poemasına uyğun qursa da, onu həmçinin özünəməxsus ustalıqla işləmiş, məqalət və novellaları məzmun və forma baxımından mütənasib və orijinal olan bir əsər yaratmışdır.

"Rövzətül-ənvər" əsərinin stuktur- başlanğıc, minacat, Həzrət Peyğəmbərə həsr olunmuş nə't, şairin hamisi Sultan Ələziz Şəmsəddin bin Mahmud Sain Qazinin mədhi, keçmişdə kitabın nəzmi haqqında, bu nəzmin tərtib səbəbi və reyhanların vəsfi hissələrindən sonra, əsər 20 fəlsəfi- didaktik məzmunlu məqalət və onlara aid orijinal süjetli hekayələr əsasında qurulmuşdur. Əsərin sonu şairin öz mürsədi Şeyx Əbu İshaq İbrahim Qaziruniyə həsr etdiyi bölmə ilə bitir.

Artıq qeyd ediləndə kimi, "Rövzətül-ənvər"ın əsas hissəsi eynilə Nizamidə olduğu kimi, məqalət adlanan 20 başlığa bölünüb və hər bir məqalət iki hissədən ibarətdir. Hər bir məqalət şairin fəlsəfi-əxlaqi görüşlərini əks etdirən 1-ci hissədən və məzmunu uyğun seçilmiş hekayədən ibarətdir. Məqalətlərə uyğun seçilmiş hekayələr maraqlı süjetlər əsasında yazılmış orijinal əsərlərdir. İlk hekayələrdən şairin sənət qayəsi, məqsəd və məramı aşkara çıxır.

1-ci məqalət - مقالات اول در بیان حقیقت سخن و مراتب آن (Sözün həqiqiyyəti və onun yüksəkliyi bəyanı)

Xacu Kirmaninin "Rövzətül-ənvər"ında ilk məqalətdən diqqəti cəlb edən mühüm məsələ şairin öz sələfi kimi ilahi qüdrətdən yaranan söz və onun gözəlliyinə, insan cəmiyyətində roluna verdiyi qiymətdir.

Məlumdur ki, sələf - Nizami Gəncəvi sözün böyüklük və qüdrətdən danışarkən, dövrün ədəbiyyatı qarşısında mühüm problemlər qoyur, İslami - fəlsəfi ideyaları uğurlu şəkildə poeziyanın əsas məramına çevirir və özü bir sıra yeni, orijinal sənət qanunları və meyarları ilə çıxış edirdi. Nizami "Məxzənül-əsrar" əsərinin "Söz qoşmağın fəziləti haqqında söhbət", "Mənzum sözün mənsur sözün üstünlüyü" adlı hissələrində sözə "fikrin əvvəli, hesabın sonu" deməklə, onun ilahi ideyaya - ilkin Yaradana aid olduğunu təsdiq etdi. "Söz" anlayışı ilə həmçinin ədəbiyyatın qarşısına mühüm problemlər qoydu. Söz ilahi mənənin təcəssümüdür; insanın canı-ruhu sözdür.

Nizamının söz haqqında ideyasının əsas mənbəyi müqəddəs Qurani-Kərimin "Qələm" (68) surəsinə bağlıdır: "Qələm" surəsində deyilir: "Bismilləh-rəhmənir-rahim!..And olsun qələmə və onunla ya-

zılanlara(1) Sən Rəbbinin neməti sayəsində məcnun deyilsən(2) Və şübhəsiz ki, sənin üçün minnətsiz əcr vardır (4) Və şübhəsiz ki, sən böyük bir əlaqə sahibisən(5) (Qurani-Kərim, 2005:s.564)

Həmçinin ərəb mənbələrində "kalam" termini loqos - "söz", "mübahisə", "arqument" kimi yunan sözləri ilə eyniləşdirilmişdir; "kalam" sözünün başqa bir mənası elmin müxtəlif sahələri ilə əlaqələndirilirdi. Sufilərin kəlam haqqında görüşlərini araşdıran M.N.Volf yazırdı: "... "mütəkəllim - bir növ biliklərə sahib olan şəxs, elmin bu və ya digər istiqamətini təmsil edən nümayəndədir. Məsələn, "təbiət haqqında düşüncələr" (peri <fu> siww lo> gov) yunan ifadəsi "fiziki kəlam" (əl-kəlam əl-tahi'i) kimi, ilahiyatçılar (qeolo> goi) - "ilahi kəlam ustaları" (aşhab əl-kəlam əl-ilahi) olaraq tərcümə edilmişdir (xüsusilə İbn Rüşdün əsərlərində və "Metafizika"nı tərcümələrində)". (Volf,2005:s.30)

Sufi terminoloji lüğətə əsasən, "Söz - İlahi işarələr və cəzaya deyilir. Şirinliklə vəsf edilən söz İlahi vəhy və ilhamdan ibarətdir. (Söz) Ənbiya və övliyalarə gələr və o Sözlə Allahın gizli işarələrini və bəyanını vəsf edərler." (Miratül-üşşaq,1965: s.156)

"Lövh-i-məhfuz" - yazılmış gizli xəzinə, lövhə mənasına gəlir. Qurani-Kərimin Buruc (85) surəsinin 21 və 22-ci ayələrində deyilir: "Bəli, O, Quran-i Məcididir. O, Lövh-i-məhfuzdur". (Quran-i Kərim,2005: s. 590)

"Lövh-i məhfuz" ariflərin dilində mərifət deməkdir və əslə Qurana bağlanan bu fikir mərifət fəlsəfəsinin əsasıdır. Şeyx Ruzbehan Beqli Şirazinin bir şəthiyyatında nəql olunur: "Bəyazid Bistamiyə söylədilər:

دروست علم همه چیزی حق را لوح محفوظیست و
Haqqın yazılı kitabı var,

Və dünyada bütün şeylər onda var (yazılmışdır)
Bəyazid Bistami cavab verdi:

من جمله لوح محفوظم

- Mən cümlə lövh-i-məhfuzəm, yəni "mən yazılmış kitabam - başdan ayağa mərifətam". (Ruzbehan,1966: s.96)

Beləliklə, Allahı Mütləq Varlıq şəklində görəndə sufilərə görə, İlahi özünü ilk dəfə söz və yazı şəklində təcəssüm etdirdi. Nizami Gəncəvi də "Sirlər xəzinəsi"ndə nəzəri prinsiplərində təsəvvüfdən ustalıqla faydalanaraq, "mərifət əhlinin canı "lövh-e məhfuz"dur, fikrini aşağıdakı kimi göstərərək, sözün ilkinliyini, ilahi ruha bağlılığını aşağıdakı kimi ifadə etmişdir:

در لغت عشق سخن جان ماست
ما سخنیم این طلل ایوان ماست
(Nizami,1960: s.39)

Eşq lüğətində söz bizim canımızdır,
Biz-sözük, bu qəfəs bizim (görünən) zahirimizdir.

Nizami yaradıcılığından başlayaraq, sufi ideologiyasına bağlı şairlər söz haqqında yazarkən, Nizami beytlərinə istinad etmişlər.

"Eşq lüğətində söz bizim canımızdır" deyərək, sufizmin mərifət fəlsəfəsini açıqlayan və dövrün bir sıra poeziya məsələlərinə toxunan sələf Nizaminin təsiri altında Xacu Kirmani də söz və onun gözəlliyinə xüsusi məqalət həsr etmişdir.

Bununla belə, "Rövzətül-ənvar" əsərinin » Sözü həqiqiliyi və onun yüksəkliyi bayanı" adlanan birinci məqalətini sadəcə ədəbi təsir, bədii faydalanma kimi qəbul etmək mümkün deyildir. Xacunun söz haqqında özünəməxsus fikir və vəsfləri diqqəti cəlb edir. Xacuya görə, həyatın özü sözdür. Dünyanın gözəlliklərini duymaqda, rəmlər və Allahın təcəllası ilə dolu olan maddi aləmdəki yaşantı-

ları dərk etməkdə, yaranışın sirlərini açmaqda söz mühüm vasitədir. Yaradan tərəfindən dünyanın və varlığın xəlv olunmasını da şair ecazkar sözün qüdrəti ilə bağlayaraq yazır:

بود سخن واسطهٔ امر کن
ورنه کسی دم نزدی از سخن
روح چو در تن خلافت نشست
صدرنشین شد دل سودا پرست
عقل که اقلیم ریاست گشود
بر در دل چشم فراست گشود
شد به سخن تیغ زبان در فشان
گشت سخن گوهر تیغ زبان

(Xacu,1370: s.19)

Söz "Ol" əmrinə vasitə oldu,
Yoxsa kimsə söz haqqında danışmazdı.
Ruh bədən xilafətində oturan kimi,
Sevəli könül Sıdrə əyləşdi.
Ağıl ki, iqlimin başında açmışdı,
Könül gözündə fərasət açmışdı.
Dil xəncəri söz ilə dürr saçdı,
Söz oldu dil ucunun gövhəri.

Xacuya görə, söz Allahın yaratdığı ən heyrətamiz möcüzələrdən biridir. Sözü nuru Allah nurundandır, sədası onun sədasındandır. Bizim canımızdakı, ruhumuzdakı eşqin sirləri, ilahi eşqin möcüzələri sözlə ifadə olunur. Maddi dünyada insanın insana mərhəmət və məhəbbətini Tanrı bizə sözlə söylətdi. Yəni insanın varlığı sözdü, bu yekun fikrə Nizami kimi Xacu da gəlib çatır.

Lirik ricasət və parçalarda Nizaminin təsiri güclü hiss olunur. Hətta bəzi bədii obraz və ifadələr üst-üstə düşür. Şair Nizami qəlibindən kənara çıxma bilmir. Məsələn, Nizami Gəncəvi şairlər haqqında aşağıdakı epiteti işlətməmişdir:

بلبل عرشند سخن پروران
Söz qoşanlar ərşin bülbülləridir.

Xacu şairlərə Nizaminin söylədiyi - "ərşin bülbülü" ifadəsindən gözəl tərif tapa bilməmiş, bu mısranı demək olar ki, olduğu kimi saxlamışdır:

بلبل عرشست دل نغمه ساز
نغمهٔ روحست دم دلنواز
(Xacu:1370:s.19)

Nəğmə qoşan könül ərşin bülbülüdür.
Könül oxşayan hava Ruhun nəfəsidir.

Xacu əsərində əvvəlinci məqalətə aid olan ilk hekayə "Hindistandan Fars diyarına səfər edən Tutinin əhvalatı" adlanır. Hekayə məzmun və maraqlı süjeti ilə diqqəti cəlb edir. Hekayənin qısa məzmunu belədir:

"Nəğmələrlə dastan qoşan, xoş avazlı bir Tuti var idi. Saray bağında azad ömür sürürdü. Bir sübh çağı öz bostanından kənara çıxdı. Hindistandan səfər etmək fikrə sinəsini hava ilə doldurub qanad açdı. Fars tərəfə çatanda əsir düşdü. Qərblə öz mənzilini dar qəfəsdə gördü ki, bura əcaib bir yer idi. Heç bir həmdərdi yox; heç bir məhrəmi və sirdaşı yox. Xoşavaz Tutinin başının üstündə qızıl-gülün şəkər gülüşü, könlündə isə qəm şəkər saçır. Nəfəsindən farslar şadlanırdı, lakin farsca nitqini bağlamışdı (danışmırdı).

Fars diyarında məşhur sözqoşan bir quş var idi. Söz bustanında şahin idi. Güzgünü apardı və həmin əsir tutinin bərabərində qoydu və güzgü arxasından dil açdı. Təlim gülşənində səhər quşu kimi nəğmələr qoşdu. Xoşavaz Tuti aynada həmin sözqoşana o qədər

qulaq asdı ki, sonda həmin quş kimi nəğmələr qoşmağa başladı. Və gəlib aynada görünən surətə baxdı və gördü ki, öz gözəl surətindən əsər-ələmət qalmayıb. Öz simasından könlü pərişan oldu. Təsəvvürünə gətirdi ki, Hindistandan dostlarından biri onun yanına gəlib və doğmalarından ona müjdə gətirib. Cavabında ağılına dərd-qəmədən nə gələcəksə, həmin ləhcə ilə dinəcəkdir. Öz surətini başqasınkı hesab elədi, mey kimi oldu, öz səmtini dəyişib başqa yolla getdi. Onun danışığı həmin tərənnümçü quşun danışığı kimi idi. Xoşavaz Tuti təqlidçi Tutiyə çevrilmişdi.” (Xacu, 1370: s.20-21)

Xacunun sufiyanə şərhli: Hər nə ki, pərdədə vardır, Onun sənətidir, Onun avazının əslidir. Zümrümə ilə öz sirrini açar. Könlü yandıran nitq Tutiyə candır, lakin söz - sözyrədənindir. Sənin üzünün aynası göylərdən gəldi. Günəş və Ayın üzünü sənin üzünün əksidir. Əql- bu xəyalla dolu aynada, Sənin (görünən) camalından başqa heç nəyi görməz. (Xacu, 1370:s.21)

Nəticə

Beləliklə, belə bir qənaətə gəlmək mümkündür ki, cavab olaraq yazılmış əsərlərdə oxşar motivlərin tipoloji xüsusiyyətləri ilə yanaşı, müxtəlif tarixi dövrlərdə mövzunun əhatə dairəsinin genişlənməsi müşahidə olunur. Yeni yaranan əsərlərdə fenomen Nizami yaradıcılığı çevrəsinə məxsus tarixi şəxsiyyətlər, ədəbi qəhrəmanlar, dini-mifik obrazlar silsiləsindən kənara çıxılır, yeni-yeni qəhrəmanların həyatı üzərində qurulmuş süjetlər və “təzə aşıqların” eşq macəralarına həsr olunmuş əhvalatlar qələmə alınmışdır. Əlbəttə, Nizaminin humanist ideyaları qorunaraq davam etdirilmiş və onun bu mövzularda qazandığı “ustad” titulu yeni qələmə alınan əsərlərdə xüsusi qeyd olunmuşdur. Həmçinin sonrakı dövrlərdə yaranmış əsərlərdə üslub baxımından, çox zaman orta əsrlər ədəbiyyatının mühüm xüsusiyyətləri - simvolik ifadə sistemi daha aktiv forma almışdır.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author has no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- Алиев Г.Ю. (1985). Темы и сюжеты Низами в литературах Народов Востока. - Москва: Наука.-329 с.
- Qurani- Kərim. (2005) Azərbaycan dilinə tərcüməsi və transkripsiyası: Mirzə Rəsul İsmailzadə Duzal.-Bakı: Beynəlxalq Əl-Huda Nəşriyyatı.-604 s.
- Мир`ат-и ушшак. (1965) Словарь суфийских терминов // Е.Э.Бертельс. Суфизм и суфийская литература. - Москва: Наука.- С.126-178.
- Nezami Gəncəvi. (1960) Məxzənül-əsrar, Mətn-e elmi və enteqadi be səyi və ehtemam-e Əbdolkərim Əli-zadə.-Bakı: Fərhəngistan-e olum-e Azərbaycan.- ---s.
- Xəmsə-ye Xacu-ye Kirmani. (1370 h.) Be təshih o moqəddeme Səid Niyaz Kirmani. -Kirman: Daneşqah-e ədəbiyyat-e olum-e insani, Daneşqah-e Şəhid ba honər .-s.
- Ostad Zəbihulla Səfa. (1392 h.) Tarix-e ədəbiyyat dər İran, celd-e sevvom, bəxş-e devvom.-Tehran: Enteqarat-e Daneşqah-e Tehran.- s.901.
- Səid Nəfisi. (1307 h.) “Nəxlənd-e şüəra” Əhval-o montəxəb-e əşar-e Xacu-ye Kirmani. Tehran:Moəsse-ye Xavər. -31s.
- Волф М.Н. (2005) Средневековая арабская философия: мутазилитский калам.Учебное пособие.-Новосибирск: Новосибирский Государственный Университет.-153 с.
- Ruzbehan Beqli Şirazi (1966) “Şərh-e şəthiyyat”, Şamel-e qoftarha-ye şourangiz və rəmzi-ye sufiyan, Be təshih-o moqəddeme-ye Feransevi, Tehran: